

Az aktív állampolgárság – fogalmi rendszer és kutatási koncepció

1. BEVEZETÉS

Az elmúlt több mint egy évtizedes kutatómunkám során a civil szervezetek és a társadalmi részvétel témakörök voltak a középpontban, mely az elmúlt kb. öt év során az állampolgárok és civil szervezetek társadalmi felelősségvállalása koncepcióval egészült ki. 2016-ban Nárai Mártával² közös monográfiám jelent meg, melyben a társadalmi részvétel és felelősségvállalás vizsgálata kapcsán megnéztük az empirikus kutatásunk során vizsgált megkérdezettek aktivitását is az általunk a kutatásba bevont tevékenységi területekre vonatkozóan. Ez a vizsgálat inspirált arra, hogy az aktív állampolgárság (active citizenship) témakörben elmélyedjek, továbbgondoljam és további vizsgálatokat folytassak.

A tanulmány első felében a kutatásom céljait, módszereit és a téma aktualitását mutatom be, majd ismertetem az aktív állampolgárság fogalmi rendszerét. A téma elméleti feldolgozása mellett empirikus kutatást is folytatok, a tanulmány második felében ennek módszertanát ismertetem, melynek során kitérek arra, hogy milyen tevékenységi formákat jelenthet az aktivitás és milyen tulajdonságokra van szüksége egy állampolgárnak az aktivitás magas szintjéhez. Ezek a témakörök a kérdőívben is megtalálhatók. Az adatgyűjtés a tanulmány leadásának időpontjában³ még zajlik, az eredményekről későbbi publikációkban és konferenciákon fogok beszámolni, így tanulmányom célja, hogy egyrészt rávilágítsak a téma fontosságára, másrészt ismertessem a kutatási koncepciómat az aktív állampolgárság fogalmi meghatározása után.

2. A KUTATÁS CÉLJA, AKTUALITÁSA

„A részvételi demokrácia működése azon az elven alapul, hogy az állami szereplők mellett a társadalom és a gazdaság szereplői is részt vesznek a környezetüket alakító folyamatokban, teszik ezt önként és teljes jogú félként.”⁴ „Amennyiben

[1] Egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék, radrienn@sze.hu.

[2] Nárai Márta egyetemi docens, szociológus, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Kar.

[3] 2017. április 14.

[4] SARTORI, GIOVANNI: *Demokrácia*, 1999, Osiris Kiadó, Budapest. Idézi: REISINGER ADRIENN: Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – elméleti megközelítések, in *Civil Szemle*, 2009/4. szám, 5–23., 6. o.

az állampolgárokra és a civil/nonprofit szervezetekre szűkítjük a résztvevők körét, társadalmi részvételről beszélünk. Társadalmi részvétel alatt azt értjük, hogy az állampolgárok egyénileg vagy közösségi módon, illetve a civil/nonprofit szervezetek lehetőséget kapnak arra, hogy a szűkebb-tágabb környezetükben történő folyamatokért felelősséget vállalhassanak, vagyis bevonják őket a különböző társadalmi, gazdasági ügyek alakításába, [...].⁵ Vagyis ez azt jelenti, hogy a társadalmi részvétel megvalósulásához olyan állampolgárokra van szükség, akik aktív tagjai a közösségnek, vagyis ahogy Chambers fogalmazott,⁶ sokféle ember sokféle cselekedetére van szükség.

Felmerült bennem a kérdés, hogy vajon ki számít aktív állampolgárnak? Egyáltalán milyen cselekedeteket érthetünk az aktivitás alatt? Mi az a szint, amitől azt mondhatjuk, hogy egy ember aktív állampolgárnak számít? Mi szükséges ahhoz, hogy az állampolgárok aktivitása magas legyen? A fenti kérdések mentén az alábbi kutatási célokat fogalmaztam meg:

- Meghatározni az aktív állampolgár fogalmát.
- Összegyűjteni minden olyan tevékenységet, melyek jellemezhetnek egy aktív állampolgárt.
- Meghatározni azokat a tulajdonságokat, kompetenciákat, melyek szükségesek lehetnek ahhoz, hogy egy állampolgár társadalmilag aktív legyen.
- Azonosítani azokat a helyzeteket, amelyek során az aktivitás gyakorlata el-sajátítható.
- Összegyűjteni a nemzetközi és hazai szekunder kutatásokat a témában.
- Empirikus kutatás során választ kapni arra, hogy a megkérdezetteket milyen mértékű aktivitás jellemzi és milyen tevékenységi területeken aktívak?

A fenti kutatási kérdések megválaszolásához az alábbi módszereket használtam:

- Szakirodalmi feldolgozás: itt kell megjegyeznem, hogy a témában elsősorban külföldi irodalom állt a rendelkezésemre a néhány hazai felmérést és nemzetközi irodalmakat szintetizáló művek mellett. Az alábbi témaköröket dolgoztam fel: az aktív állampolgárság fogalma, az oktatás szerepe, az aktív állampolgársághoz szükséges kompetenciák, tevékenységek, az aktív állampolgárság előnyei, hátrányai. A szakirodalmakat az alábbi forrásokból gyűjtöttem össze: könyvtár, internetes letöltések, internetes adatbázisok, vásárolt hazai és külföldi könyvek.
- Szekunder kutatási eredmények: olyan nemzetközi és hazai kutatásokat gyűjtöttem össze, melyek részben vagy egészben az aktív állampolgárság témakörét vizsgálták. A nemzetközi vizsgálatok alapján nemzetközi összehasonlításra is lehetőségem volt. A kutatási eredmények forrásai: hazai és külföldi szakirodalom, internetes adatbázisok.

[5] NÁRAI MÁRTA – REISINGER ADRIENN: *Társadalmi felelősségvállalás és részvétel*, 2016, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 51. o.

[6] „... many different kinds of citizens doing different kinds of things.” CHAMBERS, SIMONE: The Many Faces of Good Citizenship, in *Critical Review*, 2013/2. szám, 199–209., 207. o.

- Saját empirikus kutatás: kérdőíves kutatás Győrben. A kutatásról részletesen a 4. fejezetben írok majd.
- Interjúk: 2 fővel készítettem interjút 2017. március–április során a hazai gyakorló szakemberek köréből, akik az alábbi témakörökről mondták el véleményüket: aktív állampolgárság meghatározása, az aktív állampolgár tevékenységi formái, az aktív állampolgárság tanulási szinterei, hazánk aktivitásának szintje.

Úgy gondolom, hogy egy társadalom egészséges működéséhez elengedhetetlen olyan állampolgárok jelenléte, akik képesek és tudnak tenni közösségükért. Minél több aktív állampolgár él egy közösségben, annál magasabb lesz a bizalom és a társadalmi tőke szintje is. NÁRAI MÁRTÁVAL írt monográfiámban⁷ megfogalmaztuk, hogy a társadalmi aktivitás egyik legfontosabb előfeltétele az egyéni személyes felelősségvállalás (self personal responsibility), mely azt jelenti, hogy az egyén vállalja minden saját életében és életéről meghozott döntésének következményeit. Ha ez működik, akkor lesz képes az egyén kilépni a személyes térből és meglátni azt a társadalmi színteret, ahol él és akkor tud nyitott lenni arra, hogy elsajátítsa azokat a kompetenciákat, melyek ahhoz szükségesek, hogy képesek is legyenek ezeket a társadalmi folyamatokat befolyásolni, róluk véleményt nyilvánítani és környezetüket alakítani.⁸ Egy aktív állampolgár mind személyes életében, mind társadalmi szinten felelősségteljesen viselkedik. Fontos kérdés, hogy egy társadalom mennyire nyitott ezekre a folyamatokra, az állampolgárokat milyen szintű aktivitás jellemzi, ha eltolom a témában több nemzetközi kutatás is folyt az elmúlt kb. két évtizedben. Kutatásommal egyrészt hozzá kívánok járulni a téma szakirodalmi bázisának rendszerezéséhez, másrészt a saját kutatásommal a helyi szintű aktivitás mértékének meghatározásához. Ez utóbbit azért emelem ki, mert az általam ismert eddigi felmérések az országos szintre koncentráltak, ezáltal országokat hasonlítottak össze. Kutatásommal hozzá szeretnék járulni egy aktivitási mutató későbbi kidolgozásához, mely alapján mérhető lenne egy adott település lokális aktivitása. Vagyis a kutatási téma még rejt magában további kiaknázandó területeket.

A következő fejezetben a kutatásom tárgyát képező aktív állampolgárság fogalmát mutatom be hazai és külföldi szakirodalom alapján.

3. AZ AKTÍV ÁLLAMPOLGÁRSÁG FOGALMI RENDSZERE

A fejezet célja, hogy áttekintést nyújtson az aktív állampolgárság szakirodalomban fellelhető megközelítéseire.

[7] NÁRAI–REISINGER: i.m.

[8] Ekkor már egyéni társadalmi felelősségvállalásról beszélhetünk.

A fogalom definiálásához elsőként az *állampolgárság* kifejezés meghatározására van szükség. Marshall⁹ koncepciójából kiindulva az állampolgársági létnek három dimenziója van:

- civil: emberi jogok és szabadság;
- politikai: részvétel a politikában, szavazás;
- társadalmi: jogok és kötelezettségek.

Az állampolgárság fogalmát eredetileg a nemzethez és az államhoz kötötték, és egyfajta jogi státuszként értelmezték,¹⁰ ráadásul a különböző politikafilozófiai megközelítések alapján más-más elemét emelték ki. „A liberális felfogás középpontjában az állam által az egyénnek biztosított jogok hangsúlyozása áll. A konzervatív irányzat a felelősségre és a kötelezettségekre helyezi a hangsúlyt, a komunitárius megközelítés pedig az identitásra és a részvételre fókuszál.”¹¹

Ma már ennél összetettebb az állampolgárság értelmezése, „... egyrészt elmozdult egy dinamikus, cselekvést hangsúlyozó irányba, másrészt új tartalmakkal is bővült ...”¹² Az 1. táblázat a tradicionális és új megközelítés közötti különbséget mutatja be több dimenzió mentén.

1. táblázat: Az állampolgárság tradicionális és új megközelítése

Tradicionális megközelítés		Új megközelítés
Jogok és kötelezettségek	Mire fókuszál?	Felelősség
Állami szintű	Területi szint	Helyi és globális
Civil társadalom és az állam	Kapcsolatok	Civil társadalom és a közszereplők
Kormányzat - Government	Kontextus	Kormányzás - Governance
Képviselési	A részvétel típusa	Állampolgári
Csoport által	Identitás	Új formák
Közös értékek	Értékek	Sokszínűség

Forrás: MORO: i. m. 5. o. és Reviewing Education and Training i. m. 20. o. alapján¹³

[9] MARSHALL, THOMAS HUMPHREY: *Citizenship and Social Class*, 1950, Cambridge University Press, Cambridge.

[10] GÁTI ANNAMÁRIA: „ALATTVALÓK VAGY POLGÁROK LESZNEK?” *A fiatalok aktív állampolgársági készségei Magyarországon nemzetközi összehasonlításban*, 2010a, TÁRKI, Budapest. <http://www.tarki-tudok.hu>. 2016. december 1.; GÁTI ANNAMÁRIA: *Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban*. TÁRKI-TUDOK. http://ess.tk.mta.hu/wp-content/uploads/2013/04/Gati_Annamaria_TARKI_TUDOK.pdf. 2016. december 1.

[11] DELANTY, GERALD: *Citizenship as a Learning Process – Disciplinary citizenship versus cultural citizenship*, 2007, www.eurozine.com 2017. március 14. Idézi: GÁTI: i.m. (2010a) 6–7. o.

[12] GÁTI: i.m. (2010b) 4. o.

[13] MORO, GIOVANNI: *The “Lab” of European Citizenship, Democratic deficit, governance*

Ma már az állampolgárság egyrészt jogi státusz, másrészt hangsúlyos a fogalomban a részvétel koncepciója is.¹⁴ Kennedy¹⁵ megkülönbözteti az aktív és passzív komponenseit az állampolgárságnak. Az aktív eleme a „doing”, ami a részvételre utal, míg a passzív eleme a „being”, ami a státuszt jelenti. Az állampolgárság modern értelmezése szerint politikai, társadalmi és egyéni dimenziókból áll,¹⁶ Veldhuis¹⁷ ehhez képest politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági dimenziókról ír. A fentiek alapján is látható, hogy már az állampolgárság fogalma is összetett, értelmezése sok tényezőtől függ. Kérdés, hogyan definiálhatjuk az *aktív állampolgárságot*?

Az erre vonatkozó szakirodalmakban sokféle megközelítés olvasható, közös bennük, hogy az alábbi kulcsszavak több helyen előfordulnak (1. ábra).

1. ábra: Az aktív állampolgárság meghatározásának kulcsszavai

Forrás: Saját szerkesztés.

approach and non-standard citizenship, 2001, <http://www.giovanimoro.info/documenti/g.moro%20krakow%2001.pdf> 2017. március 10.; *Reviewing Education and Training for Governance and Active Citizenship in Europe – A Central and Eastern European Perspective. The Implications of the Research for Central and Eastern European Policy Design on Active Citizenship and Governance*, FINAL REPORT, 2004, University of Nijmegen, The Netherlands.

[14] NELSON, JULIE – KERR, DAVID: *Active citizenship in INCA countries: definitions, policies, practices and outcomes*. Final Report, 2006, Qualifications and Curriculum Authority, National Foundation for Educational Research.

[15] KENNEDY, KERRY J.: *Towards a Conceptual Framework for Understanding Active and Passive Citizenship*, 2006, Unpublished report.

[16] JOCHUM, VÉRONIQUE – PRATTEN, BELINDA – WILDING, KARL: *Civil renewal and active citizenship – a guide to the debate*, 2005, NCVO. www.ncvo.org.uk. 2017. február 10.

[17] VELDHUIS, RUUD: *Education for Democratic Citizenship: Dimensions of Citizenship, Core Competencies, Variables, and International Activities*, 1997, Council for Cultural Cooperation, Strasbourg, <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED430867.pdf>. 2017. február 10.

Az aktív állampolgárság azt jelenti, hogy az emberek részt vesznek az őket körülvevő közösségekben, ami nemcsak a politikai részvételt (pl. választásokon való részvétel) jelenti, hanem ennél sokkal többet, aktív részvételt a civil társadalomban. Az aktív állampolgár nemcsak saját magáért felelős, hanem a társadalmi folyamatokért is.¹⁸ A fogalom talán egyik legismertebb és legtöbbet idézett formája Bryony Hoskinstól származik: „Részvétel a civil társadalomban, a közösségi- és politikai életben, a kölcsönös tisztelet és erőszakmentesség jegyében, az emberi jogokkal és a demokráciával összhangban.”¹⁹

Fontos kiemelni, hogy a „jó állampolgár” és az „aktív állampolgár” nem ugyanaz a kategória,²⁰ az aktív állampolgár rendelkezik azokkal a képességekkel is, melyek segítségével képes befolyásolni a közéletet, képes kritikai véleménynyilvánításra, képes részt venni a folyamatokban és képes az aktivitás új formáinak megtalálására.

A fentiek alapján elmondható, hogy egy aktív állampolgár olyan tagja a társadalomnak, aki nemcsak passzív szemlélődő, hanem tesz is valamit azért a társadalomért, amiben él, vagyis részt vesz környezetének alakításában. Fontos kérdés, hogy mindezt hogyan tudja megtenni és mi az a szint, amitől már aktívnek számít valaki? A 4. fejezetben bemutatom azokat a tevékenységi elemeket, amelyeket eddigi kutatásom során azonosítottam. Az aktivitás szintjének mérésére nem alakult ki egységes gyakorlat, több olyan kutatás is zajlott már főként külföldön, melyek egyik eleme az aktív állampolgárság. Talán az egyik legismertebb a Hoskins és társai²¹ által létrehozott „Active Citizenship Composite Indicator”. Az indikátort egy 2002-es European Social Survey kutatás alapján készítették el 19 európai országra 4 dimenzióban: politika, civil társadalom, közösségi életben való részvétel és értékek. A kutatás során megállapították, hogy a nyugati és észak-európai országok aktivitása magasabb mindegyik dimenzió esetében. Ezenkívül még számos felmérés zajlott le, mindegyik jellemzője, hogy nemzeti szinten tesz lehetővé összehasonlítást, a helyi szintű aktivitás vizsgálatát nem teszik lehetővé.

Az aktív állampolgárság kapcsán fontos még elmondani, hogy senki nem úgy születik, hogy képes bármilyen szintű aktivitásra. Az ehhez szükséges kompetenciák (részletesen lásd 4. fejezet) elsajátítása összetett folyamat és szükség van hozzá mind a négy tanulási formára:²²

- családi környezet,
- formális tanulás (iskolai oktatás),

[18] GÁTI: i. m. (2010a).

[19] HOSKINS, BRYONY: „A Framework for the Creation of Indicators on Active Citizenship and Education and Training for Active Citizenship.” 2006, Ispra: Joint Research Centre. Idézi: GÁTI: i. m. (2010a) 8. o.

[20] CRICK, BERNARD: *Essays on Citizenship*, 2000, Continuum, London.

[21] HOSKINS, BRYONY ... VILLALBA, ERNESTO: *MEASURING ACTIVE CITIZENSHIP IN EUROPE*, 2006, European Commission.

[22] DELANTY: i. m. (2007).; BREEN, MARIANNE – REES, NICHOLAS: *Learning How to be an Active Citizen in Dublin's Docklands: The Significance of Informal Processes*, Combat Poverty Agency Working Paper 09/08, 2009.; GÁTI: i. m. (2010a).

- nem formális tanulás (szervezett képzés, de nem a formális rendszerben),
- informális tanulás (a mindennapi élet a fő színtér).

4. AZ EMPIRIKUS FELMÉRÉS MÓDSZERTANA

A szakirodalmi rendszerezést kiegészítve kérdőíves kutatást folytattam/folytatok²³ az aktív állampolgárság témában. A felmérés helyszíne Győr, időpontja 2017. április.²⁴ A lekérdezés on-line és off-line történt/történik hólabda módszerrel.

A kérdőív az alábbi témakörök mentén vizsgálja a témát:

- fogalom magyarázat,
- tevékenységek,
- kompetenciák,
- az aktivitás mértéke (Magyarország, Győr, egyéni),
- demográfiai kérdések (nem, életkor, lakóhely Győrön belül, iskolai végzettség, foglalkozás, jövedelem, gyerekek száma).

A kérdőív elemzése során a következő kérdésekre fogok tudni választ adni:

- A megkérdezettek szerint mit jelent az aktív állampolgár fogalma?
- A megkérdezettek szerint milyen tevékenységeket jelent az aktivitás?
- Adott tevékenységi lista alapján:
 - Melyek fontosak?
 - Melyeket végeztek már korábban és konkrétan az előző évben?
 - Mely tevékenységek végzésére érzik úgy a megkérdezettek, hogy képesek lesznek rá a jövőben?
 - Mely tevékenységek végzését tervezik a megkérdezettek a jövőben?
- Honnan lehet elsajátítani az aktivitás kompetenciáit?
- Milyen mértékben szükségesek az egyes kompetenciák az aktivitáshoz?
- Milyen mértékű aktivitás jellemzi most és fogja jellemezni Magyarországot, Győrt és a válaszadót?
- Amennyiben a megkérdezett nem tartja magát aktívnek, mire lenne szüksége a magasabb szintű aktivitáshoz?

A szakirodalomban nincs egységes álláspont arra vonatkozóan, hogy mely tevékenységi területek számítanak aktív cselekedetnek, így a kérdőívben saját koncepciót alakítottam ki és az alábbi csoportokat alkottam meg, melyekbe a szakirodalom feldolgozása során, illetve korábbi kutatásaim alkalmával azonosított tevékenységeket²⁵ soroltam:

[23] A tanulmány leadásának időpontjában (2017. április 14.) a felmérés még zajlott, így a mintáról jelen írásban még nem tudok jellemzőket bemutatni.

[24] 2017 márciusában pilot kérdőívezés történt 10 fő részvételével, a tesztelés során szerzett tapasztalatok beépítésre kerültek a kérdőív végső változatába.

[25] A tevékenységek ebben a formában és részletességgel egyik általam ismert szakirodalomban sem található meg.

- A. *civil szervezetekhez/jó ügyhöz kötődő aktivitás*
a helyi lakóközösség támogatása
adományozás civil szervezetnek
adományozás egy jó ügynek
civil szervezet tagjának lenni
civil szervezet vezetőjének lenni
civil szervezetnél dolgozni
önkéntes tevékenység civil szervezetben
önkéntes tevékenység nem civil szervezetben
szemétszedési akcióban való részvétel
SZJA 1% felajánlás civil szervezetnek
véradás
- B. *helyi önkormányzathoz kötődő aktivitás*
képviselői fogadó órára elmenni
közmeghallgatáson felszólalás
közmeghallgatáson való részvétel
lakossági fórumon felszólalás
lakossági fórumon való részvétel
- C. *otthonról/netről végezhető aktivitás*
blog írása
csatlakozás internetes közösséghez (pl. Facebook csoport, stb.)
levél írása képviselőnek
on-line fórumokon való jelenlét
on-line tartalmakhoz való hozzászólás
- D. *egyéni szinten felelős állampolgár*
rendszeres adófizetés
egészségtudatos táplálkozás
önfejlesztő tréningeken való részvétel
- E. *helyi/országos történések figyelése, beavatkozás*
a helyi folyamatok figyelemmel kísérése
a közügyek nyomon követése
az országos folyamatok figyelemmel kísérése
helyi médiában tájékozódás
közintézménynél lakossági bejelentés
nemzetközi folyamatok figyelemmel kísérése
országos médiában tájékozódás
petíció aláírása
tiltakozáson való részvétel
vállalkozási tevékenység

- F. *politikai részvétel, aktivitás*
 - aláírásgyűjtés szervezése
 - népszavazás
 - szavazás EU-s választáson
 - szavazás helyi és országos választáson

A kérdőívben vizsgáltam az aktív állampolgársághoz szükséges kompetenciákat, tulajdonságokat²⁶ is. A szakirodalomban²⁷ négy csoportba sorolják ezeket a tulajdonságokat: részvételi (civic-related skills), társadalmi (social skills), kommunikációs (communication skills), interkulturális (intercultural skills) kompetenciák; a négyes listát én kiegészítettem egy ötödikkel: önismereti kompetenciák. Egyrészt szakirodalmi olvasmányaim, másrészt korábbi kutatási tapasztalataim alapján az alábbi kompetenciákat vizsgáltam a kérdőívben:

- A. *részvételi*
 - információ feldolgozás
 - személyes felelősségvállalás
- B. *társadalmi*
 - bizalom a politikában
 - bizalom az intézményekben
 - bizalom más emberekben
 - emberi jogok ismerete
 - közösségi szintű gondolkodás
 - politikai ismeretek
 - társadalmi felelősségvállalás
 - tisztelet
- C. *kommunikációs*
 - aktív figyelem
 - döntési képesség
 - együtműködés más emberekkel
 - együtműködés szervezetekkel
 - előadói képesség
 - idegen nyelv ismerete
 - kezdemenyezőkészség
 - konfliktuskezelési képesség
 - problémamegoldó képesség
 - tudatos gondolkodás
 - vitakészség

[26] Skills.

[27] *Citizenship Education in Europe*. Education, 2012, Audiovisual and Culture Executive Agency, Brussels, <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice> 2017. február 10. 32. o.

- D. *interkulturális*
kulturális különbségek elfogadása
nyitottság az újra
- E. *önismereti*
eligazodás az on-line világban
fenntartható fogyasztás
gazdasági felelősségvállalás
kreativitás
önállóság
önismeret
rendszer szemléletű gondolkodás
rugalmasság
személyes identitás érzése

5. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányom célja az volt, hogy képet adjak arról, hogy az aktív állampolgárság témában folytatott kutatásomnak milyen céljai, kutatási kérdései vannak, továbbá ismertetni az állampolgárság és az aktív állampolgárság fogalmi rendszerét. A témában kérdőíves kutatást folytatok, a tanulmány második felében ennek módszertanát vázoltam fel részletesen, itt mutattam be, hogy az eddigi kutatásom során milyen aktivitási tevékenységeket azonosítottam.

A tanulmány írásakor a kutatásom és a kérdőíves felmérésem még zajlott, így empirikus eredményeket itt nem volt lehetőségem bemutatni, az elméleti témakörök közül a fogalmi rendszert ismertettem. Úgy gondolom, hogy a témakör vizsgálata fontos lehet mind a kutatók, mind a gyakorlati szakemberek és az állampolgárok számára, hiszen annak ismerete, 'hogyan tudunk tenni környezetünkért' elősegítheti egy egészséges és jól működő társadalom megalapozását, ahol az emberek jól érzik magukat és fontosnak tartják, hogy részt vegyenek az őket körülvevő világ alakításában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BREEN, MARIANNE – REES, NICHOLAS: *Learning How to be an Active Citizen in Dublin's Docklands: The Significance of Informal Processes*. Combat Poverty Agency Working Paper 09/08, 2009.
- CHAMBERS, SIMONE: The Many Faces of Good Citizenship, in *Critical Review*, 2013/2. szám, 199–209. o.
- *Citizenship Education in Europe*. Education, 2012, Audiovisual and Culture Executive Agency, Brussels, <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>. 2017. február 10.
- CRICK, BERNARD: *Essays on Citizenship*, 2000, Continuum, London.

- DELANTY, GERALD: *Citizenship as a Learning Process – Disciplinary citizenship versus cultural citizenship*, 2007, www.eurozine.com. 2017. március 14.
- GÁTI ANNAMÁRIA: „ALATTVALÓK VAGY POLGÁROK LESZNEK?” *A fiatalok aktív állampolgársági készségei Magyarországon nemzetközi összehasonlításban*, 2010a, TÁRKI, Budapest. <http://www.tarki-tudok.hu>. 2016. december 1.
- GÁTI ANNAMÁRIA: *Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban*, 2010b, TÁRKI-TUDOK, http://ess.tk.mta.hu/wp-content/uploads/2013/04/Gati_Annamaria_TARKI_TUDOK.pdf. 2016. december 1.
- HOSKINS, BRYONY ... VILLALBA, ERNESTO: *MEASURING ACTIVE CITIZENSHIP IN EUROPE*, 2006, European Commission.
- HOSKINS, BRYONY: „*A Framework for the Creation of Indicators on Active Citizenship and Education and Training for Active Citizenship.*” 2006, Ispra: Joint Research Centre.
- JOCHUM, VÉRONIQUE – PRATTEN, BELINDA – WILDING, KARL: *Civil renewal and active citizenship - a guide to the debate*, 2005, NCVO. www.ncvo.org.uk 2017. február 10.
- KENNEDY, KERRY J.: *Towards a Conceptual Framework for Understanding Active and Passive Citizenship*, 2006, unpublished report.
- MARSHALL, THOMAS HUMPHREY: *Citizenship and Social Class*, 1950, Cambridge University Press, Cambridge.
- MORO, GIOVANNI: *The “Lab” of European Citizenship, Democratic deficit, governance approach and non-standard citizenship*, 2001, <http://www.giovanimoro.info/documenti/g.moro%20krakow%2001.pdf>. 2017. március 10.
- NÁRAI MÁRTA – REISINGER ADRIENN: *Társadalmi felelősségvállalás és részvétel*, 2016, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest,
- NELSON, JULIE – KERR, DAVID: *Active citizenship in INCA countries: definitions, policies, practices and outcomes*, Final Report, 2006, Qualifications and Curriculum Authority, National Foundation for Educational Research.
- REISINGER ADRIENN: *Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – elméleti megközelítések*, in *Civil Szemle*, 2009/4. szám, 5–23. o.
- *Reviewing Education and Training for Governance and Active Citizenship in Europe – A Central and Eastern European Perspective. The Implications of the Research for Central and Eastern European Policy Design on Active Citizenship and Governance*, FINAL REPORT, 2004, University of Nijmegen, The Netherlands.
- SARTORI, GIOVANNI: *Demokrácia*, 1999, Osiris Kiadó, Budapest.
- VELDHUIS, RUUD: *Education for Democratic Citizenship: Dimensions of Citizenship, Core Competencies, Variables, and International Activities*, 1997, Council for Cultural Cooperation, Strasbourg, <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED430867.pdf>. 2017. február 10.